

Гуменюк Г.В. Психологічний простір професійного самоздійснення особистості як предмет дослідження / Г.В. Гуменюк // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / [ред. кол.: С.Д. Максименко (гол. ред.), М.-Л.А. Чепя (заст. гол. ред.), Ю.Т. Рождественський та ін.], – К., 2014. – Т. XVI. – част. 1,2. – С. 299-310.

УДК 159.922

Г.В. Гуменюк

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Стаття присвячена окресленню психологічного простору феномена само здійснення. Висвітлено основні підходи щодо розуміння поняття «самоздійснення». Проаналізовано основні способи професійного самоздійснення; наведено їх психологічну характеристику, обґрунтовано основні відмінності.

Ключові слова: професіоналізація, професійне самоздійснення, самовираження, самовизначення, самореалізація, самотрансцендентність.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ КАК ПРЕДМЕТ ИССЛЕДОВАНИЯ

Статья посвящена определению психологического пространства феномена самоосуществления. Раскрыты основные подходы к пониманию понятия «самоосуществления». Проанализированы основные способы профессионального самоосуществления; приведена их психологическая характеристика, обоснованы основные отличия.

Ключевые слова: профессионализация, профессиональное самоосуществление, самовыражение, самоопределение, самореализация, самотрансцендентность.

PSYCHOLOGICAL SPACE OF PROFESSIONAL SELFREALIZATION OF PERSONALITY AS ARTICLE OF RESEARCH

Article to posvyachena determination of psychological space of the phenomenon of selfrealization, opening of the osnovnikh going near understanding of concept «selfrealizations». The osnovne methods of professional selfrealization are analysed; their psychological description is resulted, basic differences are grounded.

Keywords: professionalizaciya, professional selfrealization, self-expression, self-determination, self-realization, selftranscendentness.

Постановка проблеми. Процес досягнення вершин майстерності у професії, можливості творчої самореалізації фахівця та професійного самоздійснення, тобто всього того, що включене у простір професіоналізації, є предметом вивчення багатьох учених з різних позицій. Втім, незважаючи на

різноманітність існуючих підходів, у них прослідковується загальна тенденція, яка полягає в тому, що розвиток особистості професіонала розглядається у контексті взаємного впливу індивідуальних особливостей фахівця і соціокультурного середовища, яке його оточує. Тому, завжди буде актуальною вимога дотримання психологічного і соціального комфорту для людини праці, створення умов для становлення її професіоналізму як інтегральної характеристики фахівця.

У зв'язку з цим, цілком природно обумовлюється необхідність подальшого дослідження професіоналізму та особистості професіоналу через призму вивчення його суб'єктного потенціалу, величини його резервів, способів та форм вияву, які забезпечують успішне самоздійснення та спроможність досягати професійних успіхів. Саме питанням природи та способам вияву самоздійснення на шляху опанування фаховою майстерністю та розвитком особистості в професії і присвячується дана стаття.

Мета статті: окреслення психологічного простору феномена самоздійснення та обґрунтування необхідності його дослідження у сфері професійної діяльності.

Результати теоретичного аналізу проблеми. Постановка і розв'язання проблем професійного становлення фахівця у всьому діапазоні їх наявності та глибини розуміння – завдання досить складні. Хоча б у зв'язку з відсутністю чітко окресленого проблемного поля, яке б вибудовувало ієрархію зазначених проблем різного рівня, характеру, а також напрямів дослідження конструктив цього процесу в їх системному зв'язку. Безсумнівно, це б дозволило більш диференційовано, різнопланово і багаторівнево розглядати цілісність процесу розвитку фахівця як процесу його самоздійснення у професійній діяльності.

Самоздійснення є багатомірним і складним феноменом, який попри активне дослідження у сучасній психології, залишається недостатньо вивченим. Втім, найбільш повно явище самоздійснення описане психологами гуманістичного напрямку (А. Маслоу, К. Роджерс та інші), у тій чи іншій формі воно вивчалось у суміжних та близьких до гуманістичної психології напрямах –

соціокультурному психоаналізі К. Горні та Е. Фромма, гештальтерапії Ф. Перлза, екзистенційній психології Д. Бьюдженталя та Р. Мея, філософських працях М. Мамардашвілі тощо.

Проте, на сьогодні даний феномен залишається недостатньо вивченим, що спричиняє відсутність чітко окресленого смислового змісту терміну самоздійснення. Це, у свою чергу, ускладнює його використання у науковій сфері. Недосконалість понятійного апарату психології найбільш яскраво охарактеризував ще понад сорок років назад К. Платонов. «У психології різноголосиця, що виражає багатство ідей і шляхів розв'язання задач (яка, якщо у міру, то просто необхідна для розвитку науки), погіршується існуючою понятійною і термінологічною нечіткістю» [18; с. 8]. Як виявилось ця ситуація зберігається і до нині.

Поряд з активним використанням поняття «самоздійснення» у філософській, психологічній, соціологічній та педагогічній літературі єдиного підходу до його визначення не існує. Беручи до уваги досвід учених всього світу стосовно того, що найкращий спосіб описати та визначити сутність будь-якого поняття, – це звернутися до семантики слів як основного джерела наших знань про зміст тих чи інших понять. Спробуємо це зробити.

Так, у Словнику української мови (в 11-ти томах) наводиться наступне тлумачення само-: 1) вказує на скерованість дії суб'єкта на самого себе; 2) вказує на здійснення чогось без стороннього впливу, без будь-якої допомоги, тобто самостійно; 3) вказує на те, що щось відбувається автоматично або приводиться у рух механізм [22; с. 28].

У тому ж Словнику, «здійснення» означає: 1) «запровадження, втілення у життя, ставати дійсним, реальним; 2) виконуватися, проводитися (про роботу, дію, процес)» [23; с. 541].

Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що використовуючи спосіб складання двох слів, а отже і двох значень, утворилося нове слово з наступним семантичним смислом: самоздійснення означає внутрішню тенденцію розвитку себе, так би мовити сутнісне само виконання, яке властиве

кожній людині та, яке передбачає наявність продуктивної активності. При цьому активність у процесі руху до істинної сутності людини має продукуватися виключно нею самою. Іншими словами, здійснити себе, досягнути бажаних цілей, необхідних результатів, успіху може лише сама людина.

Самоздійснення – це неперервний ланцюг дій, кожна з яких може здійснюватися тим чи іншим способом на основі вільного їх вибору людиною. При цьому воно може детермінуватися як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками, які актуалізують потенційний зміст можливостей людини, що дозволяє їй створювати дещо нове у зовнішньому та внутрішньому світах, тим самим розширювати сферу свого потенційного. Ось чому в кожному окресленому вчинку, дії, акті життєдіяльності і життєтворчості людини самоздійснення знаходить свої сутнісні характеристики та примножує їх на життєвому шляху.

Власне тому проблема самоздійснення людини традиційно розглядається у рамках концепції «життєвого шляху» філософами і психологами як:

- специфічна форма людського життя (Ш. Бюлер);
- реалізація індивідом своїх життєвих цілей, планів (Б. Ананьєв);
- спосіб життя особистості, в якому доцільність та цілеспрямованість основні характеристики життєвого шляху (К. Абульханова-Славська, Т. Березіна);
- підсумок самовдосконалення та самореалізації людини в різних сферах діяльності («бути, реалізуватися, здійснитися» М. Мамардашвілі);
- компонент структури самовдосконалення, який існує поряд із самопізнанням та самоствавленням (Б. Березін);
- спрямованість до вищого (Б. Братусь);
- здійснення себе і своєї сутності (С. Рубінштейн);
- процес, спрямований на реалізацію власної самості (К.Г. Юнг);
- творчість і форма екзистенційного розкриття людини (В. Маркін) тощо.

Як бачимо, проблемі самоздійснення приділяється достатня увага як у спеціальній, так і у філософській літературі. Разом з тим, переконливо видно, що під даним терміном розуміють достатньо різні феномени. Подібне обумовлене різноманітністю існуючих підходів щодо вивчення самоздійснення. Зупинимося детальніше на основних з них, що дозволить нам чіткіше окреслити проблемно-тематичне поле вивчення вченими даного поняття.

У рамках філософського аналізу, найбільш детально поняття «самоздійснення» розглядалося представниками екзистенційної філософії (М. Хайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель) шляхом розкриття сутності людського існування. У рамках даного напрямку «самоздійснення» розуміється як феномен, що визначає майбутнє буття самої людини всього існуючого в залежності від майбутнього самої людини, тобто у даному понятті розкривалася думка каузальності людини за все, що відбувається з нею і навколо неї.

Самоздійснення – це реалізація «сутності людини, яка полягає у самотрансценденції, що виявляється у виході смислів життя людини за межі власного існування, спрямованість на інобуття [12; с. 173]. Самотрансценденція (за В. Франклом) є розширенням своїх вихідних можливостей: повноцінність людського життя визначається через її трансцендентність, тобто спроможність виходити за власні межі, а головне – у «духовному прориві до іншого», який виявляється в умінні людини знаходити нові смисли у конкретній справі та у всьому своєму житті [24].

Таким чином, у рамках філософського аналізу в розумінні самоздійснення основною є тенденція визначення смислу: «смислу життя у цілому» та «смислу власного життя», які пов'язані із значущими для людини цінностями. Загалом смисл життя є сутнісним фундаментальним атрибутом суб'єкта життя, що свідомо та цілеспрямовано вибудовує свій життєвий шлях і розгортає власний потенціал та призначення. У такому розумінні саме смисл життя визначає сутність самоздійснення.

Серед вітчизняних філософів проблеми самоздійснення, як проблема смислу людського існування у філософсько-методологічному аспекті, розкривається у працях таких філософів, як: Н. Бердяєв, Л. Шестов, В. Розанов, Б. Ушаков, Л. Брильов, Л. Антропов, К. Мухаметджанов, М. Мамардашвілі тощо. Спільним для яких є акцент на реалізації духовної складової внутрішнього світу людини, а процес самоздійснення розуміють як результат ефективної самореалізації на основі внутрішньо значимих спонукань і зовнішніх впливів [7].

У психологічній літературі проблема самоздійснення представлена у значній кількості праць, які умовно можна поділити на два підходи. Перший підхід розглядає даний феномен через призму інших психічних утворень: самоактуалізації (А. Маслоу, Е. Ісаєв, В. Слободчиков, Е. Shostrom); саморозвитку (К. Роджерс); самореалізації (К. Абульханова-Славська, Л. Користильова, Е. Галажинський, І. Маноха, Ф. Перлз). Другий підхід розглядає самоздійснення в якості предмета самостійного вивчення (К. Горні, К. Гольдштейн, Ш. Бюлер, І. Логінова, Т. Титаренко, Т. Ларіна, С. Максименко, В. Крайчинська, К. Черемних, О. Лукіна). Кожний із зазначених підходів має свої переваги, втім останній підхід є найбільш доцільним тому, що етимологія цього терміну дозволяє тлумачити його у більш широкому контексті, ніж «самовизначення», «самореалізація» чи «самоактуалізація». Поясненням цьому виступає те, що поняття «самоздійснення» орієнтовано на істинну сутність людини, її ноетичний, духовний вимір. Так, у ньому можна виокремити декілька взаємопов'язаних аспектів, які не зводяться до «розвитку» як процесу появи «незворотних новоутворень», але, які розкриваються через «становлення» - прогресивне ускладнення системної організації людини протягом життя до тих пір, поки в дію не включаться чинники, які природнім чином обмежують життя в його фізичному плані, або, які обривають його під дією зовнішніх впливів, несумісних з життям, чи, які проявляються під час відмови людини «сказати життю «Так» (В. Франкл, Д. Леонт'єв).

У рамках вищезгаданого пояснення можна виокремити наступні аспекти самоздійснення:

- Результативний аспект – розкриває самоздійснення як завершеність, реалізованість особистості у бутті. Слід згадати Ш. Бюлер, яка розглядає самоздійснення саме як «результат, підсумок життя чи фази життя, коли цінності та цілі, до яких прагнула людина, свідомо чи підсвідомо, отримали адекватну реалізацію» [14; с. 126]. Натомість самореалізацію дослідниця схильна розглядати лише як «мить» процесу самоздійснення людини.

- Процесуальний аспект – відображає проблемність розгортання процесу самоздійснення у суб'єктному часі і просторі життєвого світу особистості, де акцент ставиться на мірі активності людини в процесі руху до здійснення своєї сутності.

- Діяльнісний аспект – дозволяє вивчити самоздійснення через формулювання життєвої мети, досягнення якої задає напрям саморозвитку в цілому. Ш. Бюлер доводить, що повнота самоздійснення залежить від вміння особистості визначати свої життєві цілі, які обов'язково мають бути максимально наближеними до її внутрішньої сутності. Саме тут знаходяться відповіді на проблеми мотивації, спрямованості, регуляції діяльностей, завдяки яким особистість прагне здійснити себе.

Інтегрування зазначених аспектів в єдине ціле призводить до розуміння того, що рівень чи повнота самоздійснення особистості у психологічному плані оцінюється досягнутими нею успіхами. У зв'язку з цим постає необхідність розгляду питання як, у який спосіб відбувається перетворення природи людини для досягнення нею успіхів, щоб реалізувати власні потреби і можливості. З цією метою пропонується розглянути існуючі способи самоздійснення, які найчастіше виокремлюють науковці:

- 1) самовираження (самовиявлення, самопрезентація);
- 2) самовизначення (усвідомлення своїх бажань і можливостей);
- 3) самореалізація (актуалізація свого потенціалу, здійснити себе у житті та професійній діяльності);

4) самотрансценденція (вихід за межі свого «Я», служіння себе комусь або чомусь).

Однією з форм існування світу особистості є її внутрішній світ, який забезпечує, як слушно зауважує М. Папуча, «активне втілення людини в інші світи через відображення, усвідомлення й саморегуляцію існування» [17, с. 83]. Внутрішній світ виступає не просто простором існування, а способом буття людини, завдяки якому вона спроможна змінювати і змінюватись. Людина приходить до свого внутрішнього через те, що вона демонструє про себе іншим. Тож самовираження (самовиявлення) як найперший спосіб самоздійснення особистості виступає одним із потужних механізмів її розвитку, через який вона не лише розкриває, а й опредмечує свій внутрішній світ, наповнюючи його новими смислами. Тут слід наголосити, що самовираження є свідомим процесом об'єктивації сутнісних сил людини. «Для того, щоб це відбувалося, внутрішнє вже повинно існувати. Воно повинно виражатися, інакше ніяк і нікому буде його усвідомити, воно не буде розвиватися» [17, с. 92].

Отже, самовираження у широкому розумінні – це прояв себе, своєї індивідуальності у вчинках та діях. На думку К. Абульханової-Славської, самовираження – це спосіб, за допомогою якого людина намагається проявити себе як особистість у діяльності, спілкуванні, у вирішенні життєвих завдань» [1, с. 99]. Д. Леонтьєв тлумачить самовираження як активність суб'єкта, що спрямована на самореалізацію, однак, яка ще не досягла бажаного ефекту особистісного вкладу (опредметнення), тобто ще не опредметнилася у діяння [11]. Самовираження, на думку автора, є «епіфеноменом самореалізації», коли потреба у трансляванні себе виявляється недостатньо підкріпленою відповідною здатністю.

Розглядаючи самовираження як активність, виокремлюють декілька етапів її сформованості, так би мовити різні ступені її зрілості. Так, на ранніх вікових етапах самовираження, як правило, проявляється у формах «демонстрації» свого Я», «виступів», «випадків» тощо. Для дорослого віку

характерна зріла форма самовираження, коли вияв свого внутрішнього світу ґрунтується на потребі сутнісного та адекватного вияву свого «Я», своїх потенційних можливостей. За таких умов «людина починає виробляти свою манеру поведінки, шукає свій стиль мовлення, а головне прагне виразити себе в житті, у вчинках, справах» [2, с. 98]. Поступово, по мірі розвитку людини та включення її у різні види діяльності, у неї виробляється свій неповторний стиль виконання будь-яких дій, поведінкових вчинків тощо. В індивідуальному стилі людини відбиваються всі її потенції, схильності, здібності та ін., що власне і дозволяє їй своєрідно вирізняти свою індивідуальність як значиму і цінну для себе та для інших. Цілком слушно тлумачив індивідуальний стиль людини Г. Олпорт за допомогою терміну *виразність* як навмисне свідоме вираження своїх почуттів, ідей, думок, як мимовільні реакції на емоційні стимули та, як манера (або стиль) поведінки. У цьому контексті виразність відображає індивідуальні особливості людини та є інтегрованим відображенням її особистості [15]. На думку Е. Клімова, «формування індивідуального стилю просуває особистість на все більш високі рівні здійснення діяльності» (Е.О. Клімов, 1969). У випадках, коли самовираження особи відбувається через творче виконання діяльності, що супроводжується прагненням до особистісного зростання, тобто самоактуалізацією, це означає, що самовираження набуває конструктивного характеру свого вияву. Натомість випадки, в яких самовираження здійснюється через асоціальні вчинки та дії, через самоприниження або самозвеличення і т.п., засвідчують про деструктивний напрям його вияву. На ці факти вказує у своїй праці й О. Лукіна: «Конструктивне самовираження передбачає: творчий пошук можливостей прояву свого «Я» у зовнішній активності; відображення істинної індивідуальності людини (як індивіда, особистості, суб'єкта) в її поведінці, діяльності, спілкуванні і т.п.; індиферентність по відношенню до соціальної корисності результатів активності людини, але у той же час залежність від соціального визнання її особистості» [13, с. 33].

Деструктивне самовираження – це роз'єднаність або протиріччя зовнішніх і внутрішніх результатів, які призводять до виникнення особистісних втрат, застоїв, незадоволеності собою, внутрішньої напруженості, загострення у взаєминах. Зрозуміло, що це, у свою чергу, негативно відбивається на динаміці самоздійснення людини.

Наступним способом самоздійснення особистості є самовизначення. Нагадаємо, що згідно з позицією Ш. Бюлер, повнота самоздійснення залежить від здатності особистості визначати життєві цілі, причому вони мають якомога більше відповідати сутності цієї людини. Саме цю здатність дослідниця називає самовизначенням (Selbstbestimmung). Основна площина, в якій відбувається самовизначення, є «тема буття» (Daseinthema). Самовизначення пов'язано, насамперед, з інтелектуальним розвитком особистості, оскільки інтелект дає глибину розуміння людиною власних потенціалів та прагнень. Іншими словами, чим чіткіше для особистості її покликання, чим конкретніше самовизначення, тим вірогідніше самоздійснення. Чим це обумовлено?

У психологічній літературі помітна тенденція вживати поняття «самовизначення особистості» у широкому розумінні як усвідомлення себе, своїх інтересів, прагнень; визначення свого власного існування, свого місця у житті, суспільстві, професії тощо, а також суттєвим моментом самовизначення є усвідомлення людиною що вона може (своїх можливостей, нахилів, здібностей). У цьому підході чітко прослідковується ідея С. Рубінштейна, яка полягала у: «потрібно – хочу – можу» [20]. Особистість тут виступає як активний суб'єкт діяльності, який усвідомив певну необхідність і свої можливості. Власне співвіднесеність вказаних елементів між собою і характер переживання особистістю цього процесу виступають справжнім регулятором її вчинків та поведінки, визначають зміст, інтенсивність, цілеспрямованість та рівень виконання нею діяльності.

Враховуючи той факт, що у вітчизняній психології самовизначення розуміється як процес усвідомлення і вияву індивідом своїх можливостей і співвіднесення їх з вимогами соціуму та його окремих груп, то не випадково

вивчення самовизначення особистості починається з розкриття її самосвідомості та однієї з її структурних компонентів – самооцінки. Самооцінка по відношенню до самовизначення може виступати як афективний (емоційно-оцінковий) аспект, один з її механізмів, адже вона є внутрішньою умовою саморегуляції поведінки людини у цілому.

Процес виявлення своїх можливостей, усвідомлення вимог соціуму, оцінка своїх переваг чи недоліків протікають лише в активній діяльності людини, питому вагу серед якої займає виконання саме професійних обов'язків. Згідно з цією причиною показником рівня самовизначення особистості буде виступати не лише усвідомлення себе як суб'єкта, здатного створювати предмети, виконувати професійні обов'язки, але й факт самого здійснення цієї діяльності, тобто реальна поведінка. Іншими словами, для людини, яка самовизначилася, зокрема й у професійній площині, важливим стає не лише те, що вона робить, але й заради чого це здійснюється – усвідомлення смислу своєї життєдіяльності. В залежності від цього, а також роду і виду діяльності, що реалізується особистістю, співвіднесенням між «хочу – можу – є – вимагають» можна оцінювати рівень її самовизначення [21].

Щодо розуміння самовизначення як компонента самоздійснення, то за Е. Климовим, це не лише усвідомлення вибору професії, але й вибір і побудова особистістю свого професійного плану, вибору професії як проектування людиною свого професійного життєвого шляху, в якому «поступово виникають «нові можливості» [8,9].

Отже, професійне самовизначення має означати усвідомлену позицію особистості щодо моделі професійного життєвого шляху, цілісний процес оволодіння суб'єктом професійно важливих знань та вмінь відповідно до поставленої мети, в якій вона «творить себе, самореалізується і самостверджується» (В. Сафін, 1986).

Наступним способом вияву самоздійснення є самореалізація, яку у сучасній науці розглядають як переважно свідомий, цілеспрямований процес розкриття власного потенціалу й опрідметнення сутнісних сил особистості в її

різноманітній практичній діяльності. За результатами аналізу теоретичних уявлень українських і зарубіжних психологів щодо самореалізації особистості, можна констатувати факт, що дане поняття виникло й отримало розвиток у зарубіжній гуманістичній психології (К. Гольдштейн, Дж. Келлі, А. Маслоу, Р. Мей, Г. Олпорт, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм та інші). У вітчизняній та психології радянського періоду ідеї самореалізації були досліджені у рамках психології смислу (Д. Лентьєв, Б. Братусь, С. Рубінштейн, Г. Костюк тощо) і психології зрілості (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, О. Бодальов, В. Слободчиков, С. Максименко, В. Роменець, Т. Титаренко). Характерною для всіх них є тенденція розуміння людини як суб'єкта-творця власного життєвого шляху, який прагне до реалізації свого потенціалу. Науковцями підкреслюється, що в основі феноменології самореалізації лежить універсальна особистісна здатність до вияву, розкриття й опредметнення своїх сутнісних сил. Власне цим обумовлюється те, що поняття «самореалізація» не виступає синонімом поняттю «самоздійснення». Основна відмінність між ними полягає у тому, що самореалізація являє собою опредметнення наявних сутнісних сил людини, де мотиваційною основою виступає прагнення людини транслювати свою особистість. Натомість самоздійснення передбачає і реалізацію наявного, і розвиток новоутворених потенцій, при цьому стимулом виступає прагнення особистості до вершини реалізації себе у навколишньому світі, у світі професії, але обов'язково у напрямі зростаючої ускладненості. Цим обґрунтовується доцільність розгляду самореалізації лише як однієї із грані самоздійснення, одного з його способів функціонування.

Основну частину питань, які стосуються самореалізації людини, можна віднести до сфери професійної діяльності, в якій особистість прагне реалізувати себе як професіонала. На думку В. Осьодло, професійну самореалізацію як спосіб функціонування й розвитку особистості можна одночасно вважати належною до трьох основних груп психічних явищ, тобто вона може бути процесом, станом та властивістю суб'єкта [16]. Автор стверджує, що самореалізація як процес є провідним класом психічних явищ і дозволяє

комплексно та системно вивчати життєдіяльність людини. Відповідно до цього самореалізація суб'єкта включає усвідомлення, вибір і реалізацію тих аспектів індивідуальності, які сприяють її самовираженню, реалізації своїх потенцій, формуванню суб'єктом власної системи смислів, цінностей, мотивів, уявлень про себе, цілей і визначення способів їх досягнення, у тому числі і перетворення себе.

Головним механізмом самореалізації є пошук суб'єктом свого способу життєдіяльності, під яким слід розуміти «складний комплекс дій, наявних у внутрішньому світі індивіда і спрямованих на створення й формування, конструювання й побудову, утворення свого способу, шляху власного життя» [16, с. 219]. Спрямовується цей комплекс, тобто мотивом самореалізації, за Д. Леонт'євим, є «прагнення продовжити своє буття як особистості в інших людях, транслюючи свою індивідуальність через результати праці, а також через зміни в самому собі та в інших людях» [10, с. 167]. Учений підкреслює універсальний характер трансляції себе в інших, як умови самореалізації, що виводить людину за межі наявного у собі та можливого досвіду, тим самим наближує поняття «трансляції» до «трансцендентальності». «Самототожність і самодостатність були б згубними для людини, прирікаючи її на нерухомість» [5, с. 29].

Таким чином, самотрансценденція – це наступний спосіб самоздійснення, який знаменує собою апогей розвитку даного феномена, оскільки передбачає над особистісне самоздійснення людини, орієнтуючи її на необхідність, корисність своєї діяльності для інших людей, відмову від себе заради вищих сенсів, які існують незалежно від неї. «Бути людиною – значить бути направленим не на себе, а на щось інше» [24].

Самотрансценденція (від лат. *transcendentis* – те, що виходить за межі) – перетворення внутрішньої активності людини у зміни зовнішнього світу [6]. Даний феномен людського існування займає важливе місце як у гуманістичній психології, так і в екзистенційно-гуманістичній філософії. При цьому самотрансцендентність пов'язується з виходом людини за межі свого «Я», з його

переважною орієнтацією на оточуючих, на свою соціальну діяльність, іншими словами на все те, що так чи інакше не можна ототожнювати із самим собою [19, с. 295].

«Самотрансценденція людської істоти полягає в тому, що людське буття завжди орієнтоване зовні, на щось, що не є самою, на щось або на когось: на сенс, який необхідно здійснити, або на іншу людину, яку ми любимо. У служінні справі або любові до іншого, в служінні Богу людина здійснює саму себе... Таким чином, вона по суті, може реалізовувати себе лише тією мірою, в якій забуває про себе, не звертає на себе увагу» [24, с. 28]. Слідом за В. Франклом, більшість науковців також розглядають трансцендентність як прагнення досягти високих цілей, як служіння якійсь ідеї чи людям.

Так, К. Абульханова-Славська виокремлює два шляхи служіння іншим: один – з почуття обов'язку, а інший – з альтруїзмом. У випадках, коли людина обирає служіння через виконання обов'язку, тобто через самопожертву, то у неї згодом відбувається поступова втрата свого «Я», вона виявляється приниженою і залежною від інших. Натомість, у другому випадку, де служіння є внутрішньою потребою, особистість досягає самотрансценденції [1].

Ідея соціального служіння як вищого рівня розвитку особистості відображена і в працях Б. Братуся, який виокремлює різні рівні смислової сфери особистості. Нульовий рівень складають прагматичні, ситуаційні смисли; перший (егоцентричний) – представлений особистою вигодою, зручністю, престижністю, інші люди розглядаються як засіб досягнення своїх цілей; другий (групоцентричний) рівень – пріоритет інтересів і прагнень близького оточення людини; третій (просоціальний) – в основі лежать загальнолюдські моральні орієнтації людини. Зрозуміло, що нульовий рівень взагалі не співвідноситься із феноменом самоздійснення, на першому рівні можна говорити лише про самовираження, для другого властиві як самовираження, так і самореалізація, на третьому рівні людина може використовувати як самовираження, самореалізацію, так і самотрансценденцію [3].

Щодо самотрансценденції у професійній сфері, то вона виявляється у повній самовіддачі своїй справі. Яскравим прикладами прояву професійної самотрансценденції є життя великих вчених таких, як А. Ейнштейн, М. Ломоносов, С. Ковалевська, Д. Менделєєв тощо. Сутність її прояву можна розглядати як пошук і знаходження особистісного смислу у трудовій діяльності, яка здійснюється через служіння, віддачу себе, свого потенціалу улюбленій справі. Ніхто не зміг виразити це найбільш точно і лаконічно, ніж великий філософ К. Ясперс, якому належать слова: «Людина стає тим, чим вона є, завдяки справі, які вона робить своєю».

Висновок. Розглянуте вище дозволяє стверджувати, що кожний індивід протягом життя усвідомлює своє існування як постійне прагнення до самовдосконалення. Яскраво виражений потяг до саморозвитку стає вихідним моментом маніфестації трансцендентного бажання свого здійснення в активному діянні. Рух уперед до самоздійснення найповніше твориться в обраній професійній діяльності, при виконанні особистістю професійних обов'язків. Остання, як динамічна сфера існування особистості, як джерело пробудження в фахівцеві «потенціалів», забезпечує не лише їх реалізацію, але й розвиток новоутворених, які максимально рельєфно виявляють повноту професійного самоздійснення.

Проведений аналіз теоретичних положень авторів різних напрямів і шкіл дозволяє визнати професійне самоздійснення як вершину професіоналізації людини, і водночас, як багатомірний феномен, що функціонує як процес самовираження, самовизначення, самореалізації та самотрансценденції особистості фахівця, які детермінують його до саморозвитку, відкриває розуміння екзистенційних глибин сутності людини, її особистісного смислу у професійній діяльності. Беручи до уваги вищесказане, подальше дослідження феномену самоздійснення у професійній площині видається актуальним та перспективним.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Жизненная стратегия: как её устроить? / К.А. Абульханова-Славская // Учебное пособие по возрастной психологии. Для факультетов: психологии, педагогики и социальной работы. – Самара: Изд. Дом БАХРАМ-М, 2003. – 768 с.
2. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. Методологические проблемы психологии / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Мысль, 1991. – 299 с.
3. Братусь Б.С. Аномалии личности / Б.С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 304 с.
4. Братченко С.Л., Леонтьев Д.А. Психолог: личность и ремесло / С.Л. Братченко, Д.А. Леонтьев // Личность в современном мире: от стратегии выживания к стратегии жизнотворчества / Под ред. Е.И. Яцуты. Кемерово: ИПК «Графика», 2002. – С. 91-118.
5. Галажинский Э.В. Системная детерминация самореализации личности: Дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Э.В. Галажинский. – Томск, 2002. – 320 с.
6. Жмуров В.А. Большая энциклопедия по психиатрии, 2-е изд. / В.А. Жмуров. – 2012.
7. Казакова Т.В. Философский анализ генезиса самоосуществления человека / Т.В. Казакова // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2009. – № 1 (2). – С. 51-54.
8. Климов Е.А. Психология профессионала / Е.А. Климов. – М.: Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. – 400 с.
9. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1996. – 512 с.
10. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности. – 2-е изд. / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 64 с.
11. Леонтьев Д.А. Самореализация и сущностные силы человека / Д.А. Леонтьев // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии / Под ред. Д.А. Леонтьев, В.Г. Щур. – М.: «Смысл», 1997. – С. 157-176.
12. Логинова И.О. Жизненное самоосуществление в трудах С.Л. Рубинштейна и в современной психологии / И.О. Логинова // Психология человека в современном мире. – Т. 3: Мат. Всерос. юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна (15-16 октября 2009 г.) / Отв. ред. : А.Л. Журавлёв, Е.А. Сергиенко и др. – М.: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 2009. – С. 272-278.
13. Лукина Е.А. Особенности самоосуществления человека в разные периоды взрослости: Дис. ... к. психол. наук: 19.00.13 / Е.А. Лукина. – Санкт-Петербург, 2006. – 258 с.

14. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості: Монографія / С.Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.
15. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды / Г. Олпорт. – М.: «Смысл», 2002. – 462 с.
16. Осьодло В.І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія] / В.І. Осьодло. – К.: ПП «Золоті Ворота», 2012. – 463 с.
17. Папуча М.В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія] / М.В. Папуча. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.
18. Платонов К.К. О системе в психологи / К.К. Платонов. – М., «Мысль», 1972. – 215 с.
19. Реан А.А. Самоактуализация и самотрансцендентность / А.А. Реан // Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. Л.В. Куликов. – СПб, 2000. – 480 с.
20. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб: Питер, 2003. – 713 с.
21. Сафин В.Ф. Роль самооценки в осознании студентами как субъектами педагогической деятельности / В.Ф. Сафин // Формирование личности учителя в системе учебно-воспитательного процесса в педагогическом институте. – М., 1988. – С. 104-106.
22. Словник української мови: в 11-ти томах / За ред. І.С. Назарова, О.П. Петровської та ін. – Т. 9. – К., Наукова думка, 1978.
23. Словник української мови: в 11-ти томах / За ред. Г.М. Гнатюк, Т.К. Черторизької та ін. – Т. 3. – К., Наукова думка, 1978.
24. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.